

Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők a szegregált telepeken élők mindennapjaiban

A tanulmány a roma lét egy speciális terepén, a szegregált telepeken mutatja be a mélyszegénységben élők mindennapi nehézségeit, a telepeken tapasztalható veszélyeztető és kriminalizáló tényezőket. A kutatás egyik alaptézise az volt, hogy a szegregált telepen élők életkörülményeiről és a megélhetés feltételeiről megállapítható, hogy – mind szubjektíve (az ott élő emberek megítélése alapján), mind pedig objektíve (a gazdasági és társadalmi, mérhető faktorok szerint) – depresszív és nyugtalanító. A dolgozat kifejezetten a konfliktusok és problémák bemutatására vállalkozik. Azokra a helyzetekre, körülményekre és kialakult életstratégiákra, amelyek veszélyeztető tényezőként jelennek meg a különböző devianciák és ezen belül a kriminális magatartások kialakulásában és előfordulási gyakoriságában.

Bizonyosan nem lenne tanulságok nélküli megtudni, mit válaszolna az olvasó, ha arra kérnénk: mondja meg, mi az, ami elsöre, gondolkodás nélkül az eszébe jut a *cigány* szó hallatán.

A Google internetes keresőbe 2010 januárjában beírva a „*cigány*” szót, a „*cigánybűnözés*” a kapcsolódó keresések első ajánlata. Ezt követi a „*cigány videók*”, a „*cigányzene*”, „*cigányok*”, „*büdös cigány*” „*cigány–magyar szótár*”, „*magyar gárda*”, valamint a „*zsidó*” ajánlat.

2005-ben (egy Tárki-elemzés szerint) a magyar felnőtt lakosság 62 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a bűnözési hajlam a romák vérében van. (Ez az arány 2000-ben még 55, 2002-ben 53 százalék volt.)¹ Egy 2008-as vizsgálatban az úgynevezett „*cigánybűnözést*” már a megkérdezettek 91 százaléka tartotta létező jelenségnek.² Más felmérések szerint 2009-ben a válaszadók nyolcvan százalékának voltak ellenérzései a *cigányok* iránt.

A huszonegyedik század első évtizedének polgára bizonytalan és indulatokkal teli. A gazdaság krízisét a társadalmi válság jegyei kísérik: fellazult, érvényüket veszítő normák, meggyengült közös értékek, csökkent befolyásoló erejű társadalmi szabályozók. Bár hajlunk arra, hogy aktuális állapotainkhoz kössük, a jelenség mégsem új keletű. Szociológiai tanulmányok már a kilencvenes évek

¹ Ombudsmani jelentés 2006.

² A kulcsszó: közbiztonság? Nézőpont Intézet, 2008. augusztus 27.

elején rámutattak arra, hogy a rendszerváltozás előtti időszakot – a gazdasági és strukturális válság és az elszegényedés mellett – a társadalmi integráció krízise, az anómia és az elidegenedés erősödése is jellemezte.³ Andorka a nyolcvanas évek felerősödő dezintegrációs folyamatait központi jelentőségűnek látta⁴, más vizsgálatok pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy az átalakulás kezdeti időszakában nemcsak az anyagi nehézségek, hanem a lelki terhek, a depresszió és a neurózis előfordulási gyakorisága is erőteljesen növekedett.⁵

Az anómia dimenzióit, a normaszegés elfogadottságát három visegrádi országban vizsgáló kelet-közép-európai összehasonlítás szerint 2001-ben a magányosság érzése, az orientáció hiánya, a dolgok alakulására való befolyás hiányának érzete, a mások problémáival kapcsolatos érzéketlenség, a normák kényszerítő erejének kétségbevonása, valamint a törvényi szankciók hatékonyságát illető szkepszis fájdalmasan jelen volt a magyar társadalom életében is.⁶

³ Az anómia elterjedtsége és a normaszegés elfogadottsága három visegrádi országban: Magyarország, Csehország és Lengyelország. Kelet-közép-európai összehasonlítás. A Central European Opinion Research Group (CEORG) havi rendszeres közvéleménykutatása. 2001. február <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a552.pdf>; Spéder Zs. – Paksi B. – Elekes Zs.: Anómia és elégedettség a 90-es évek elején. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 1998. Táarki, Budapest, 1998, 490–513. o.

⁴ „Úgy látszik tehát, hogy az anómia és az elidegenedés nőtt, az erkölcsi és értékválság erősödött a magyar társadalomban. Ennek alapján meg lehet fogalmazni azt a hipotézist, hogy a növekvő anómia, elidegenedés stb. volt az oka annak, hogy 1988-ban a magyar társadalom felnőtt tagjainak túlnyomó (és 1986 óta növekvő) többsége gyökeres változásokat, reformokat látott szükségesnek a gazdaság, a szociálpolitika és a politika területén, tehát ez volt az egyik fő oka (vagy a fő oka) a bekövetkezett rendszerváltozásnak.” Andorka R.: Társadalmi változások és társadalmi problémák 1940–1990. Statisztikai Szemle, 1992/4–5, 317–318. o. Idézi: Spéder Zs. – Paksi B. – Elekes Zs.: i. m.

⁵ Kopp M. – Skrabski Á. – Lóke J. – Szedmák S.: A magyar lelkiállapot az átalakuló magyar társadalomban. Századvég, 1996/2., 87–102. o. Idézi: Spéder Zs. – Paksi B. – Elekes Zs.: i. m.

⁶ Minden negyedik megkérdezett mondta részben vagy egészben igaznak, hogy gyakran magányosnak érzi magát, míg a válaszadók több mint a fele (54 százalék) igaznak érezte magára nézve azt az állítást, hogy „Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban”. Az orientációhiányra utaló állítást a legfeljebb általános iskolát végzett válaszadóknak már háromnegyede tartotta magára nézve igaznak. Ami a hatalomnélküliséget, a dolgok alakulására való befolyás hiányának érzetét illeti, az emberek fele érezte teljesen vagy részben igaznak a „Mindennapi dolgaimat nem tudom befolyásolni” állítást. A társadalom tagjai közötti kapcsolatok hiányát, a mások problémái iránti érzéketlenséget vizsgáló dimenzióban a megkérdezettek több mint negyötöde mondta teljesen vagy részben igaznak azt az állítást, hogy „Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másik emberrel”. Elgondolkodtató a szabályok áthágásának mint az egyéni boldogulás nélkülözhetetlen eszközének elfogadottsága: az elfogadók aránya kelet-közép-európai összehasonlításban Magyarországon volt a legmagasabb. Az „Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon” állítást

A normatív krízis a társadalmi integráció zavarának meghatározó része. Egy adott társadalom „kriminális helyzete”, illetve ennek megítélése pedig jellemző indikátora lehet társas állapotainknak. Nem meglepő ezért, hogy „a társadalmi dezorganizáció érzékeltetésére a kriminológusok úgy »használják« a bűnözést, mint a vegyészek a lakmuszpapírt”.⁷ A bűnözés mérhető valósága és a köz ezzel kapcsolatos érzete és érzései azonban nem feltétlenül járnak együtt. A bűnözésre vonatkozó kognitív és emocionális tartalmakat jelentősen befolyásolják a virtuális valóság elsősorban média generálta toposzai, csakúgy, mint a közösségi összetartó erő általános gyengülésének megtapasztalása, illetve az ebből adódó félelem.⁸

Az ember nem szeret elveszni, kiesni a foszladozó kommunális háló résein. Rosszul tűri a bizonytalanságot és ösztönösen restaurálni törekszik a széteső társadalmi és erkölcsi kohéziót. Az elbizonytalanodás ismert következményei: a súlyos bizalomhiány, a rendteremtő erő iránti sóvárgás, a punitív populizmus, valamint a tárgyat kereső bosszúvágy, a bűnbakképző mechanizmusok virulens burjánzása. A szigor követelése, úgy tűnik, erőteljesebben nyilvánul meg azokban a társadalmakban, amelyekben a hangsúly az egyéni érvényesítési lehetőségekre helyeződik, s ahol gyöngék az egyenlőtlenség felszámolására irányuló összefogás, a kollektív válasz hagyományai.⁹

Ma az alapvető integrációs problémákkal küszködő magyar társadalom jelentős része érzi úgy, hogy az ország bűnözési helyzete rossz, közbiztonsága romlik. A tömegtájékoztatásban rendre megrázó bűnesetekről hallani, és súlyos állításokat tartalmazó nyilatkozatok jelennek meg, egyebek közt a bűnelkövetés meghatározó elemének mondott „cigánybűnözésről”. Hírek, felmérések jelzik: az emberek félnek, növekszik a bizonytalanság, egyre többen vásárolnak önvédelmi fegyvereket.

a megkérdezettek háromnegyede tartotta részben vagy teljesen igaznak, míg minden tíz megkérdezettből kilenc – részben vagy egészben – meg volt arról győződve, hogy a törvénytörők végül is elkerülik a büntetést. CEORG, 2001.

⁷ Gönczöl K.: Veszélyeztetők és veszélyeztetettek a jelenkori kapitalizmusban. In: Németh Zs. (szerk.): Írások Tauber István emlékére. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2009, 23. o.

⁸ Jellemző megjelenési formája ennek a klasszikus morális pánik.

⁹ “Demand for punishment seems to be higher in societies that have a strong commitment to individualistic means of social achievement and a correspondingly weak capacity for collective responses to inequality.” Sutton, J. R.: The Political Economy of Imprisonment in Affluent Western Democracies 1960–1990. American Sociological Review, 69/2004., 171. o.

A brutális gyilkosságok és más súlyos erőszakos cselekmények érthetően váltanak ki heves indulatokat és fokozódó szorongást, és vezetnek olyan kérdések tematizálásához, mint a kaotikus bűnügyi helyzet vagy a súlyosbodó „cigánybűnözés”. A jelzésszerűen vázolt társadalmi krízis és értékvesztett bizonytalanság magyarázatul szolgálhat ugyan, a megfelelő lépések megtételéhez azonban valóságghú kép szükséges nem pusztán a makro-, hanem a befolyásolni kívánt mikroszociális folyamatokról is.

A hazai bűnözés helyzete

A bűnözési helyzet alakulását hagyományosan kéttípusú, számszerűsített adatokat tartalmazó forrás: a bűnügyi adatok gyűjtésén alapuló statisztikák, illetve a lakossági megkérdezésen alapuló bűnügyi (áldozati vagy elkövetői) kutatások alapján ítélik meg.

Mivel Magyarországon az áldozattá válásról nem készül rendszeres felmérés, a helyzet értékelésénél elsősorban a bűnügyi statisztikák adataira kell hagyatkozni. A kriminálstatisztikának természetesen megvannak a maga ismert korlátai és hiányosságai¹⁰, de az adatok kellő kritika és hozzáértés nélküli felhasználásánál csak az adatok figyelmen kívül hagyása tekinthető nagyobb hibának.

A bűnügyi statisztika adatai alapján az alábbi állításokat tehetjük:

1. Általában, az ismertté vált bűncselekmények (összes bűncselekmény) számát tekintve, a hazai bűnözési helyzet az utóbbi években nem romlott, inkább javult.
2. Lassú, de folyamatos növekedés tapasztalható az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények mutatóiban. Ez azonban nem az elmúlt néhány, hanem az utóbbi húsz év tendenciája.
3. A legsúlyosabb ismertté vált erőszakos bűncselekmény, a befejezett emberölés száma – az erőszakos és garázda bűncselekményi csoportra jellemző, az előző pontban írt tendenciával szemben – az elmúlt években jelentősen, több mint egyharmadával csökkent.

¹⁰ A számbavétel alapvető problémája, hogy a bűncselekmény nincs „ott”, csak úgy, arra várva, hogy megszámlálják; a cselekménynek egyrészt a hatóság tudomására kell jutnia, másrészt azt a hatóságnak regisztrálnia is kell ahhoz, hogy bekerüljön a rendszerbe. Ebből számtalan torzítás, probléma adódhat és adódik.

4. Kutatási adatok alapján európai összevetésben a magyar adatok igen kedvezők: az ország – összehasonlítva más európai országokkal – sokkal inkább a „béke szigete”, mintsem „Európa bűnügyi fővárosa”.¹¹

A nyolcvanas évek végéig folyamatos, de kismértékű emelkedés mutatkozott az *ismertté vált bűncselekmények* számában. A rendszerváltás időszakában, 1989–1991-ben, korábban soha nem tapasztalt mértékű, drámai növekedést, „bűnözési robbanást” regisztráltak: a bűncselekmények száma három év alatt több mint kétszeresére emelkedett. A csúcspont 1998-ban volt, amikor az ismertté vált bűncselekmények száma meghaladta a hatszázezret, vagyis több mint háromszorosára nőtt a tíz évvel korábbihoz viszonyítva. A csúcspontot követően az ismertté vált bűncselekmények száma csökkent, és a 2000-es években a kilencvenes évek elejének szintjén stagnál. 2008-ban a regisztrált elkövetések száma az előző évhez képest 4,1, 2009-ben további 3,5 százalékkal csökkent (melléklet, 1. számú táblázat).

Az *ismertté vált erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények* száma eltérő mértékben, de folyamatosan növekedett az elmúlt húsz évben – a 2008-as adat az 1988-as kétszerese. A növekedés 2008-ban 2007-hez képest jelentős, 11,3 százalékos volt (2009-ben két százalékkal csökkent). Az adatok azonban azt mutatják, hogy a 2008-at megelőző három évben pontosan ugyanilyen mértékben (11,5 százalékos) csökkent az ebben a csoportban szereplő cselekmények száma, vagyis az elmúlt két év adatai gyakorlatilag a 2004–2005-ös adatok szintjével egyezők (melléklet, 2. számú táblázat).

A *befejezett emberölések száma* az elmúlt öt év során folyamatosan csökkent: a 2008-as adat 35,5 százalékkal, a 2009-es pedig már 40 százalékkal kevesebb a 2003-asnál (melléklet, 3. számú táblázat).

Az Európai Unió 18 országában 2005-ben végzett felmérés¹² adatai szerint Magyarország *abba a csoportba tartozik, ahol*

- a többi vizsgált állammal összehasonlítva alacsony a bűncselekmények száma,
- a többi államhoz viszonyítva különösen alacsony az erőszakos bűncselekmények, a szexuális erőszak és a drogproblémák előfordulásának

¹¹ „Are we starting to become the crime capital of Europe...” Idézet a Hungarian International Press Association (HIPA) sajtóreggelijére szóló meghívóból. Budapest, 2009. február 19.

¹² The Burden of Crime in the EU. Research Report: A Comparative Analysis of the European Crime and Safety Survey (EU ICS) 2005

aránya, és a fontosabb erőszakos, illetve tulajdon elleni bűncselekmények mindegyike tekintetében kedvezők a mutatók,

- a legalacsonyabb a rablások és alacsony az utcai támadások, illetve általában az áldozattá válás kockázata.

A vagyon elleni bűncselekmények esetében kevésbé kedvező a helyzet, de itt is egyedül a betörések tekintetében éri el a magyar ráta az európai átlagot. A válaszok alapján nálunk csupán a korrupció és a fogyasztók kárára elkövetett csalások tekintetében kedvezőtlen az összehasonlítás; ezeken a területeken az EU-tagországok többségéhez képest rosszabbak a magyar mutatók.

A nemzetközi összehasonlításban alacsony magyarországi bűnözési ráta ellenére a felmérés szerint a magyarok biztonságérzete nem jobb az európai átlagnál. A bűnözési arányok és a biztonságérzet mutatóinak összevetése azt jelzi, hogy a valós helyzethez képest a magyarok rosszabbat élnek meg, arányaiban sokkal kevésbé érzik magukat biztonságban, mint ahogyan az összehasonlítások alapján várható volna. A bűnözés tényleges mértéke és az ehhez kapcsolódó biztonságérzet között megtapasztalt, az európai átlagnál nagyobb diszcrepancia kimerítő magyarázata meghaladja jelen dolgozat lehetőségeit. Itt csak arra utalunk: ennek alapján is úgy tűnik, hogy az emberek bűnözéssel kapcsolatos vélekedését és a közbiztonság helyzetének megítélését nem elsősorban a személyes tapasztalat, hanem közvetett – és vélhetően döntően a tömegtájékoztatás által közvetített – képek és képzetek alakítják. A média hasonló, „globális” elvek alapján működik szerte Európában. A bűnügyi tájékoztatás általános jellemzője a torzítás, a súlyos és erőszakos cselekmények felülreprezentálása. Így érthető, hogy a tényleges bűnügyi fertőzöttségtől függetlenül az emberek mindenütt hasonló mértékben félnek, mint ahogyan az is, hogy egy végletesen mediatisztált és átpolitizált világban a bűnözéstől való félelem könnyen manipulálható.

A „cigánybűnözés”

Magyarországon a bűnügyi statisztika legutóbb a szocializmus idején, 1971 és 1989 között vette számba külön a cigány származású bűnelkövetőket. Ma már ezt az adatvédelmi rendszer jogszabályai nem teszik lehetővé. A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény – az európai gyakorlatnak megfelelően – fokozottan védett, úgynevezett különleges adatnak nyilvánította az etnikai hovatartozást, így azt

az érintett írásbeli hozzájárulása nélkül nem lehet nyilvántartani vagy közzétenni. A bűnüldözési tevékenység vonatkozásában hasonló rendelkezést tartalmaz az ilyen különleges adat kezelésére vonatkozóan a rendőrségi törvény.¹³ Az etnikai hovatartozásra vonatkozó adatrögzítésre ezért sem a bűnüldözés, sem az igazságszolgáltatás, sem a büntetés-végrehajtás folyamán nem kerül sor, ilyen adatnyilvántartás ma nem létezik. Így az egyes etnikai csoportokhoz tartozó bűnelkövetők vagy ezek cselekményeinek számszerű alakulására vonatkozó állítások és feltételezések nem támaszthatók alá tényadatokkal, és – nem mellesleg – jogellenesek.¹⁴

A „cigánybűnözés” fogalmának használata oksági kapcsolatot sugall a cigány származás és a bűnelkövetési gyakoriság között. Olyan, bűnbakképzésre alkalmas tartalmakat közvetít, amelyek a cigány kisebbség egészét méltatlan helyzetbe hozzák, az előítéleteket és indulatokat pedig tovább szítják. Az iskolázottsági szint, a munkaviszony, a jövedelem, a családszerkezet, a megélhető kultúra hagyományai, az idő strukturáltsága vagy annak hiánya és más szociális tényezők összességében döntően meghatározzák a mindennapi életet és világlátást. A cigány származású emberek sokszorosan felülreprezentáltak a társadalom legszegényebb és leggyengébb érdekérvényesítési képességű rétegében, az iskolázatlanság, a munkanélküliség, a nélkülözések a cigányságot különösen nagy számban és arányban érintik. Ezek a tényezők a bűnelkövetés súlyos és ismert rizikófaktorai. A többségi társadalom gyanakvása, ahogy rosszállón elfordul a beilleszkedni, alkalmazkodni nem tudóktól, súlyosbítja a cigány emberek meglévő hátrányait. Ha pedig valakinek nincs vesztenivalója, ha nincstelen és kirekesztett, akkor ő maga is ellenállóvá válik azzal a közeggel, amely kiveti magából. Nem valamely sajátos etnikai jellemző tehát az, amely a cigányság bűnözési hajlandóságát determinálja. A probléma összetett: több generáción keresztül fennálló társadalmi-gazdasági okokra, rögzült viselkedési formákra és beállítódásokra, valamint az előítéletesség negatív hatásaira vezethető vissza, hogy a „cigánybűnözés” fogalma újra és újra felbukkan.

Mindezek deklaratív rögzítése jelen dolgozat fontos kiindulópontja. Úgy gondoljuk ugyanakkor, hogy a létezés egyes, egymással szorosan összefüggő dimenziói között gyakorta csupán a különböző diszciplínák megközelítési

¹³ 1994. évi XXXIV. törvény.

¹⁴ A kérdés részletes elemzését lásd Bárd P.: A „cigánybűnözés” fogalmának értelmezhetlenségéről. Rendészeti Szemle, 2009/12., 18–33. o.

módjai hoznak létre merev törésvonalakat. A kirekesztett, marginalizált lét szükségszerűen jár együtt a mentalitás, az attitűdök, az értékek és a megküzdési technikák sajátos formálódásával, vagy éppen az identitás, illetve a többségre vonatkozó sztereotípiák változásával. Ezért ezek vizsgálata is megkerülhetetlen.

A következő beszámoló a roma lét egy speciális terepén, a szegregált telepeken mutatja be – Solt Ágnes kutatása alapján – a mélyszegénységben élők mindennapi nehézségeit, a telepeken tapasztalható veszélyeztető és kriminalizáló tényezőket. Egyebek között ezek megismerésére irányult az *Élet a reményen túl* című kutatás, amely 2008–2009-ben ebben a közegben vizsgálta a kialakult szubkultúrát és mentalitást.¹⁵ A kutatás egyik alaptézise az volt, hogy a szegregált telepen élők életkörülményeiről és a megélhetés feltételeiről megállapítható, hogy – mind szubjektíve (az ott élő emberek megítélése alapján), mind pedig objektíve (a gazdasági és társadalmi, mérhető faktorok szerint) – depresszív és nyugtalanító. A vizsgált kérdéskörök hangsúlyos része ezért konfliktus- és problémaorientált volt.

Ez a dolgozat kifejezetten a konfliktusok és problémák bemutatására vállalkozik. Azokra a helyzetekre, körülményekre és kialakult életstratégiákra, amelyek veszélyeztető tényezőként jelennek meg a különböző devianciák, és ezen belül a kriminális magatartások kialakulásában és előfordulási gyakoriságában. A dolgozat nem alkalmas arra, hogy képet alkothassunk a szegregált telepek lakóinak életéről általában, mert – az interjúkban elhangzottak összesítése és elemzése révén – annak csupán a megélhetést és biztonságot fenyegető oldalát festi le.¹⁶

A kutatásról röviden

A kutatás felvételére négy olyan magyarországi megyében került sor, amelyekben a legnagyobb arányban található a mélyszegénységben és kirekesztettségben élő emberek szegregált telepei. A kiválasztott telepekre jellemző

¹⁵ A kutatásról bővebben: Solt Á.: *Élet a reményen túl. Szegregált telepen élők mentalitásvizsgálata*. Kézirat, Budapest, 2009

http://www.okri.hu/images/stories/pdf_files/sa_szegreg_2009.pdf

¹⁶ A szegénység és az etnicitás kapcsolatának kérdését, illetve a kirekesztettséget vizsgálta Magyarországon sokak mellett Szuhay Péter, Ladányi János és Szelényi Iván. Michael Stewart, Oscar Lewis és Kenneth B. Clark munkái pedig a szegénység, kirekesztettség és etnicitás kapcsolatának kérdéseire kínálnak választ.

a roma lakosság 85 százalék feletti aránya, ahol a munkanélküliségi ráta meghaladja a 80 százalékot, és a segélyből élő családok aránya is 80 százalék feletti. A kiválasztás az előzetesen meghatározott feltételeknek megfelelő településeken véletlen mintavétellel történt. A kutató a telepeken mintegy 250 emberrel beszélt, az emberek majd negyedével több alkalommal is. Huszonhat telepen járt, tizennégyet vizsgált módszeresen. A rögzített hangfelvételeken 117 interjúalannyal folytatott beszélgetés szerepel, amelyeket az ATLAS.Ti tartalomelemző szoftver segítségével elemezett.

A megkérdezettek átlagéletkora 36 év, az átlagos legmagasabb iskolai végzettség hét osztály, a családokban az átlagos gyerekszám három-négy. Az egy- vagy kétgyermekes családok száma nagyon ritka. Az interjúalanyok 43 százaléka azt vallja, hogy havonta rendszeresen éheznek. Negyvenöt százalékuk állítja, hogy azonnal elköltözne, ha tehetné.

Az interjúkban kirajzolódtak az emberek hétköznapjait meghatározó, a telepen élők által tematizált problémakörök. A vizsgált helyszínek összehasonlíthatósága érdekében a kutató olyan szempontok szerint értékelt a telepeket, amelyek alapján azok egymáshoz képest elhelyezhetők. A vizsgált szempontok tehát a következők voltak¹⁷: a nyomor mértéke¹⁸; a telep szegregáltsága¹⁹; a cigányság összetétele; a helyiek ellenségességének mértéke; az uzsora jelenléte; a közösség összetartó ereje és nyelvhasználata; a bűncselekmények gyakorisága (melléklet, 4. számú táblázat).

Konfliktusok

A konfliktusok, összetűzések és viták okaként az emberek összesen négy tényezőt neveztek meg. Leggyakoribb a lerészegedéshez vezető alkoholfogyasztás, a második legsúlyosabb tényező a gyermekekkel kapcsolatos vita volt, ezt követte a pletyka és az irigység, végül pedig a kamatos pénz használata.

¹⁷ Az osztályozáshoz felhasznált információ forrásai: 1. résztvevő megfigyelés; 2. kulcsszemélyekkel való interjúzás; 3. a szegregáltan élők körében történt interjúzás, beszélgetések. A pontozást ez után készítette a kutató, a kidolgozott szempontok alapján, saját megítélése szerint.

¹⁸ A nyomor mértékének mérése: a ház, bútorok, élettér, jövedelemforrások, étkezési és ruházkodási szokások alapján történt, tízes skálán, ahol a 10 a lehető legnagyobb nyomort, az 1 a lehető legkisebb nyomort jelöli.

¹⁹ A településhez és annak központjához képest milyen földrajzi távolságban és mennyire elkülönülten állnak a telepek.

A gyermekek

A vizsgált telepeken élők életmódja eltér a többségi társadalomban élők zömétől. A gyermekeket sok tekintetben már akár öt-hat éves kortól felnőttként kezelik. Emiatt például a mindennapi tanulás és az iskola elvégzése nagyon megterhelővé válhat számukra. A gyerekek általában egy légtérben fekszenek, kelnek szüleikkel, illetve más háztartásbeliekkel, életterük és napi tevékenységeik jóval kevésbé különülnek el. Többnyire „szabadon”²⁰ nőnek fel, együtt játszanak a házak között, utcákon. Egymástól tanulnak a legtöbbet. Gyakori, hogy saját szórakoztatásukra eleinte apróbb csínytevéseket, idővel súlyosabb bűncselekményeket követnek el²¹. A csavargástól mindenki tiltani próbálja gyermekét, ám jellemzően a szülőknek sem módjuk, sem elsajátított eszközük nincs arra, hogy gyermekeiket következetesen és módszeresen neveljék. A családok egymás életébe, gyermeknevelési szokásaiba jellemzően nem szólnak bele²². Az interjúk alapján kiderül: a telepen élők nem érznek erkölcsi alapot arra, hogy ezért vagy azért elmarasztalják a másik szülőt a gyermeknevelés kapcsán – hiszen könnyen előfordulhat, hogy a sajátjukkal is baj van. Tudják magukról, hogy néhanapján akár ők maguk, akár a gyerekük is viselkedik, viselkedhet így. Emiatt azután – úgy tűnik – megtanulnak együtt élni azzal a látvánnyal és tudattal, hogy vannak a környezetükben elhanyagolt és bántalmazott gyermekek.

A gyermeknevelésben – egyebek között aluliskolázottságuk miatt – alig vannak, vagy egyáltalán nincsenek tudatosan alkalmazott módszereik a testi fenytésen vagy a megfélemlítésen kívül.²³ A mintaadás szocializációban betöltött

²⁰ Gyakran elhangzott az a szülői hozzáállásról tanúskodó mondás: „Megtanítja majd az élet, az élet majd neveli azt a gyereket.”

²¹ A veszélyeztetett fiatalok életútípusait megrajzoló kutatás részletesen leírja annak a folyamatnak a lényegét és azokat a hatásokat, amelyek döntően befolyásolhatják egy gyermek további, tragikussá váló sorsát. Solt Á.: Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban. Szociokulturális háttér-viszonyok. BMK Füzetek 19., Budapest, 2006, 35–36. o.

²² Hangsúlyozni kell, hogy a gyermeknevelésről leírtak az interjúkban elhangzottakat öszszegzik, nem pedig pusztán a megfigyelés következtetései.

²³ Rostás-Farkas György és Karsai Ervin így ír a gyermeknevelésről: „A gyermekek nevelése sajátos volt. Nem volt jellemző a célratoró, következetes nevelés. A gyermekkel való bánásmódot a szülők hangulata, gondja, létbizonytalansága határozta meg. A cigányasszony hol átkozta, hol dédelgette gyermekét, függetlenül attól, hogy a gyermeke mit csinált. [...] A nevelési módszer az utánzás volt. Nem volt szokás a magyarázkodás [...] Gyakran veréssel, szidással, átkokkal neveltek. [...] Sok gyerek már 4-5 éves korban rászokik a cigarettára, hiszen látja a felnőttektől.” Rostás-Farkas Gy. – Karsai E.: A cigányok hiedelemvilága. Pécs, 1990, 4–38. o.

meghatározó szerepe csak sajátos módon mutatkozik meg: a megvetett (alkoholista, bűnelkövető, erőszakos) felnőttek apró gyermekeit is elítélik azért, mert azok „éppolyan rosszak”, mint a szüleik. Ugyanakkor háttérbe szorul a szülők és a saját életmód mintaszerepének jelentősége, illetve ennek tudatos alakítása.

A gyerekek miatt alapvetően kétféle módon keletkeznek konfliktusok. Az egyik, amikor a gyerekek között elkerülhetetlen, apróbb civódásokból gerjed óriási, szülők és családok közötti – időnként véres – verekedés. A gyerekek viselkedéséből fakadó másik konfliktus pedig azért alakul ki, mert az egyik gyerek csavargásra, lopásra, besurranásra, vagy bármiféle egyéb olyan dologra veszi rá a társát, amelyet a szülei helytelenítenek, tiltanak, s amelytől óvják. A különböző nevelési elvek ütközése ez, amely gyakran vezet a szülők, illetve a családok közötti viszályhoz.

A gyerekek közötti konfliktusok, majd az ezekből burjánzó családok közötti ellenségeskedések, verekedések ott fordulnak elő gyakrabban, ahol az alkoholizáló életforma vagy az esetenkénti mértéktelen alkoholfogyasztás gyakoribb, és a gyermekek után járó pénz a család fő vagy egyetlen bevételi forrása.

Ezekre a családokra jellemzőbb ugyanis az, hogy a gyermekeket elhanyagolják, és a nevelési elvek minimálisak vagy egyáltalán nincsenek.

Ezeknek a gyerekeknek a körében gyakori, hogy meglopják egymást, besurrannak házakba, kertekbe, kisebb-nagyobb bűncselekményeket követnek el, e miatt bajba keverednek, majd bevonódnak szüleik is.²⁴ Azokban a helyi közösségekben, ahol arányaiban sok ilyen család él, jellemző, hogy az összetartás, a szolidaritás és a közösségi morál jóval alacsonyabb, mint azokban a közösségekben, ahol ezeknek a családoknak a száma és aránya alacsony.

A közösség alkoholista életformával, illetve egyéb, járulékos devianciákkal kapcsolatos toleranciáját mutatja, hogy milyen arányban élnek ilyen jellemzőkkel leírható családok a telepen. Ott, ahol a közösségi összetartás erős, nem jellemző a vázolt életformát választó családok léte, és így a gyermekek miatti konfliktusok sem hangsúlyosak.

Azok a szegregált telepek, amelyeken az ott lakók a verekedés kitörésének okai között említették a gyermekeket, az összes többi vizsgált szempont alapján is a legerőszakosabbak között vannak.

²⁴ Az interjúk tartalma szerint.

*Az uzsora*²⁵

A kamatos pénz olyan hitel, amelyet a szegregált telepek szinte mindegyikén egy vagy több helyi roma²⁶ ember ajánl föl azoknak, akiknek nincs módjuk kölcsönt felvenni, vagy kölcsönkérni rokontól, ismerőstől, de szükségük van pénzre. A kamatos pénzből élőket leggyakrabban fináncnak, kamatosnak vagy uzsorásnak nevezik. Jellemzően százszázalékos kamatra adnak kölcsönt a rászorulóknak. Az emberek elmondása szerint az uzsorások tábora a rendszerváltozás után kezdett elszaporodni. A kamatos pénz és az uzsorás jelenléte teljesen elterjedt. Abban viszont jelentős eltérések vannak, hogy az emberek milyen arányban használják a hitelt, illetve ennek milyen a megítélése.

A kamatos pénz használata az emberek kiszolgáltatottságának, a pénz elégtelenségének és a beosztás hiányának következtében tudott ennyire elterjedni, és egyre csak fokozni a nyomort és éhezést. Egy váratlan, nagyobb kiadás (például baleset, betegség, büntetés, katasztrófák okozta vagyoni kár) elég ahhoz, hogy egy család évekre eladósodjon. A vizsgáltak köréből a legtöbben negatívan ítélik meg az uzsorást. Részben azért, mert rossz szemmel nézik a jólétét és gazdagságát, amely mögött nem megszenvedett évek, nehéz munkavégzés áll; részben pedig azért, mert a legszegényebb, sokgyermekes, nyomorgó és éhező családoknak *„még a tetőt is elveszik a fejük fölül”, s „nem átallják a gyermekeket is elvitetni”* tőlük. Általános, hogy az emberek félnek, hiszen nagyon könnyen bajba kerülhetnek, ha nem tudják törleszteni az egyre halmozódó adósságukat, illetve ha elárulják az uzsorást. Éppen ezért szinte egyáltalán

²⁵ Michael Stewart az általa vizsgált oláh cigány közösségben a nyolcvanas évek második felében nem találkozott a kamatos pénz jelenlétével és az uzsorával. Stewart, M.: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins Kiadó–MTA Szociológiai Intézet–Max Weber Alapítvány, Budapest, 1994. A cigánykutató antropológusok (Bakó Boglárka, Kovai Cecília, Horváth Kata, Virág Tünde, Fleck Gábor stb.) jellemzően nem írnak arról, hogy a családok hogyan és mitől adósodnak el (sok esetben arról sem, hogy létezik-e ez a jelenség), illetve milyen következményei vannak az uzsorának. Ennek több oka lehet. Az egyik, hogy az uzsora a rendszerváltás óta terjedt el ezekben a közösségekben, párhuzamosan a szegénység és nyomor, a munkanélküliség növekedésével. A másik, hogy a megnevezett kutatók elsősorban a cigány közösségek vizsgálatára vállalkoztak, illetve e kultúra feltárására, magam pedig a mélyszegénységben élő kirekesztett embercsoportokat kívántam vizsgálni, a cigány kultúra középpontba állítása nélkül. Az általam vizsgált telepek mindegyike Magyarország legszegényebb, minden szempontból marginalizált rétegébe tartozik, ahol a cigányságra kulturálisan jellemző szolidaritás és összetartás a szegénységi kultúra hatására teljesen meggyöngyül.

²⁶ Valószínűleg nem csupán cigány emberek állnak uzsorásnak, az általam vizsgált településeken azonban csak ilyennel találkoztam.

nem fordul elő, hogy feljelentést tesznek ellene, még akkor sem, ha ez nagyon sok családnak közös érdeke. Az uzsorás érdekérvényesítő képessége ugyanis messze felülmúlja azokét, akik szembeszállnának vele.

Mivel a bankok és pénzintézetek nem adnak hitelt a rendszeres jövedelemmel nem bíró embereknek, az uzsorások monopolhelyzetben vannak. Vannak települések, ahol nem csupán egy-két uzsorás akad, hanem úgynevezett alvállalkozók is.

Az adós és uzsorás közötti, fizikai erőszakig fajuló konfliktusok előfordulási gyakorisága három tényező függvénye: egyrészt a finansz által alkalmazott behajtási technikák durvasága és az adóssal meglévő viszonya, másrészt az adós munkavállalási hajlandósága és lehetőségei, harmadsorban pedig az alkoholfogyasztás mértéke és gyakorisága határozza meg. Tehát egyrészt az uzsorás minél durvább módszereket használ és minél kíméletlenebb, másrészt az adós minél kevésbé hajlandó a munkavállalásra, harmadrészt minél jellemzőbb rá a rendszeres és túlzott mértékű alkoholfogyasztás, annál nagyobb a rendszeres verekedések valószínűsége.

A kamatos pénzből adódó verekedéseket négy telepen említették. Ezekre a telepen élőkre jellemző, hogy az uzsorakamat és hitel igénybevétele jóval elterjedtebb a máshol tapasztalhatónál, illetve hogy a helyi uzsorás egy erős szervezetet (a szervezet tagjai jellemzően saját családból és rokonságból kerülnek ki) képes irányítani és alkalmazni a pénz behajtásánál.

Az, hogy milyen „alternatív eszközökkel” lehet az adósságot törleszteni, tabunak számít, de néhány telepen kiderült, hogy előfordul a lányok és asszonyok prostitúcióra kényszerítése – vélhetően azokban az esetekben, amikor az uzsorás mögött kiterjedt bűnszervezet áll.²⁷ Van olyan település, ahol a helyi

²⁷ Egy tavaly készült, az emberkereskedelem és a kerítés tárgykörében folytatott kutatás egyik megállapítása – amely összecsenghet az itt leírtakkal – a következő volt: „Magyarországon vannak olyan elmaradott térségek, ahol az ott élő hátrányos helyzetű gyermekek, nők nagy százalékban válnak az emberkereskedelem, illetve a kerítés áldozataivá. Ezekben a térségekben (például Észak-magyarország régió) általános probléma a mélyszegénység, a munkanélküliség, az alacsony iskolázottság, és sok családban fordul elő a szülők valamilyen betegsége, alkoholizmus és más devianciák. [...] Előfordul, hogy maga a család az, amely jellemzően egy családtagot (gyermeket vagy nőt) belekényszerít egy olyan kizsákmányoló helyzetbe, amelyben az kiszolgáltatót és bántalmazott. Vannak esetek, amelyekben a család vagy a szülő ténylegesen eladja egyik családtagját, de gyakoribb eset, hogy az elhanyagolás és bántalmazás következtében sodródnak a család fiatalabb tagjai egy bűnszervezet, illetve az áldozattá válás felé. [...] Az áldozatok között rendkívül magas a roma etnikumú gyermekek és nők aránya.” Solt Á.: Az emberkereskedelem áldozatait segítő intézmény-

uzsorásra nem jellemző a fizikai bántalmazás alkalmazása, sem az adós kilakoltatása vagy egyéb durva módszerek. Van azonban olyan telep is, ahol a halálos fenyegetéseken és a családtagok bántalmazásán túl az adóst folyamatos fizikai terror, bántalmazás, verések érik, illetve a ház felgyújtása stb. is alkalmazott módszer a pénz behajtásának érdekében.

Az alkoholfogyasztás

A teljes nincstelenség és az onnan való kitörés ellehetetlenülésének gyakori velejárója a szenvedélybetegség, amellyel mind játékszenvedély formájában, mind alkoholfüggőségként gyakran lehet találkozni.²⁸ Egy alkoholizáló családfő miatt a mélyszegénység és kirekesztettség állapota nagy valószínűséggel a családban generációkon átnyúlóan stabilizálódik. Ennek egyik nagyon jelentős oka, hogy a közösség megvetése, elfordulása nem pusztán az alkoholizáló felnőttre terjed ki, hanem az adott család egészére. Ennek következményei beláthatatlanok. A vizsgált tizennégy telepből csupán két helyen nem volt tapasztalható ez a jelenség.

A mértéktelen alkoholfogyasztás és az ebből fakadó alulkontrollált vagy kontrollálatlan viselkedés, az agresszivitásra való hajlam és kedv növekedése rendszeresen konfliktusokhoz vezet. A lerészegedés minden segély kiosztásakor kiszámíthatóan bekövetkezik²⁹, és az ebből fakadó verekedések és a garázda bűncselekmények elkövetésének valószínűsége is megemelkedik. Az alkohol gyakran vált ki agressziót, s ennek érzékelhető a negatív hatása: a konfliktusok, verekedések legjava ehhez köthető.

A rendszeres, lerészegedésig fajuló alkoholfogyasztás mértéke és ennek elfogadottsága különböző, ezzel párhuzamosan pedig az előfordulási gyakoriságban is jelentős eltérések mutatkoznak a vizsgált telepeket összehasonlítva.

rendszer működési jellemzői. In: Gyurkó Sz. – Virág Gy. (szerk.): Emberpiac: a Magyarországot érintő nemzetközi emberkereskedelem társadalmi, kriminológiai jellemzői. Eszter Alapítvány, Budapest, 2009, 43. o.

²⁸ Egyéb kábítószerrel, drogokkal a kutatás során csupán egyetlen esetben talákoztam, de ez nem jellemző a vizsgált közegre.

²⁹ Bár ez így a vizsgált szakirodalomban nem szerepel, Michael Stewart így ír a jelenségről, amely a segélyek vagy fizetés kiosztásához köthető: „A fizetés meghatározza a cigány közösségi élet ritmusát. [...] Ezekben a napokban az asszonyok luxuscikkeket, drága dolgokat vásárolnak (mint az egész havi kávé), és ilyenkor a hétvégén minden család asztalán ott van a gyümölcspálinka. Ez azt jelenti, hogy néhány nap múlva a háztartásban nagyon kevés a készpénz, és a fizetés előtt egy héttel már szinte egyáltalán nincs sehol a telepen.” Stewart, M.: i. m. 95. o.

Az „irigység”

Az „irigység” és a „pletyka” szintén konfliktusforrásként fogalmazódott meg. Ha valaki gyarapszik, az gyanús, bosszantó, mi több: veszélyes, mert megkérdőjelezhetővé teszi annak a hallgatólagos megegyezésnek az érvényességét, amely úgy szól: „szegények vagyunk, nem tehetünk ellene”. Az irigység fogalma azt takarja, hogy az egyének és az egész lakóközösség minden eszközzel arra törekszik, hogy megakadályozza bármely egyén gazdasági vagy kulturális tőkésének³⁰ növekedését.

Ha valakinek gyarapodik a pénze, azt megvádolják: nem tisztességesen szerezte meg; nagyravágyó; sokat képzel magáról. Ha valaki jobban teljesít az iskolában, nagyobb a tudása, az azt jelenti: lenéz és elítél másokat; ellenséges a többiekkel.³¹ Azokon a telepeken, ahol az összetartás mértéke kifejezetten alacsony, ez a mentalitás megtalálható³².

A vizsgált telepek összehasonlítása az erőszakos magatartás tekintetében

A romák által lakott 14 vizsgált településrész közül három helyen egyáltalán nem számoltak be az emberek verekedésekről. A verekedést kiváltó okok mindegyike³³ pedig két telepen hangzott el. E településekre a vizsgált szempontok szerint a következők jellemzőek³⁴ (táblázat).

³⁰ Fogalomhasználat innen: Bourdieu, P.: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Budapest, 1998, 155–176. o.

³¹ Kenneth B. Clark a fekete gettókról szóló tanulmányában valami nagyon hasonló jelenséget ír le: „Azok, akik meg sem próbálják elhagyni a gettót, meg vannak róla győződve, hogy azok, akik megpróbálják, árulónak érzik magukat. [...] Neveltségessé teszi, elúzi, vagy elszigeteli mindazokat, akik igyekeznek szembeszeülni ezekkel a normákkal, vagy akár csak át akarják alakítani azokat.” Clark, K. B.: Fekete gettó: a hatalom dilemmái. Educatio Kht., Budapest, 2008, 69. o.

³² Hasonlatos jelenség a feketék között, Clark szerint: „Az amerikai néger az önmaga vagy más négerek iránti szilárd, feltétlen megbecsülés érzetet tudja a legkevésbé magáévá tenni. Gyanakvása, hogy a sikeres négernek eredményeket kell produkálnia a becsület és tisztesség terén, kételye, hogy egyáltalán joga van-e bárkinek is a felemelkedésre. Ez megfosztja őt attól a képességtől, hogy ellen-szenv és szkepticizmus nélkül becsülje és tisztelje néger társait.” Clark, K. B.: i. m. 160. o.

³³ Az uzsora, az alkohol és a gyermekek mint konfliktusforrások.

³⁴ Az osztályozáshoz 3 három csatornán keresztül gyűjtöttem információt: 1. résztvevő megfigyelés; 2. kulcsszemélyekkel való interjúzás; 3. a szegregáltan élők körében történt interjúzás, beszélgetések.

Táblázat: A vizsgált telepek összehasonlítása az erőszakos magatartás tekintetében

Nincs verekedés	A verekedés előfordulása jellemző
<ul style="list-style-type: none"> – a telepen élők jobb körülmények között élnek, mint a mintaátlag – közösségi összetartás van – az emberek többsége kifejezetten szeret ott élni, ahol él – jellemző a növénytermesztés vagy állattartás, valamiféle háztáji gazdálkodás 	<ul style="list-style-type: none"> – a telepen élők rosszabb körülmények között élnek, mint a mintaátlag – nincs közösségi összetartás – az emberek többsége elköltözne, ha tehetné – nincs növénytermesztés vagy állattartás, és semmiféle háztáji gazdálkodás

A tizennégy vizsgált szegregált telep felében számoltak be az emberek arról, hogy az összetűzésekkor előfordul vagy rendszeres, hogy vérre menő, súlyos vagy maradandó testi sérüléseket okozó „harcok” dúlnak. Ezek a verekedések általában két vagy több család között zajlanak. Mivel az e családok közötti összetűzések jellemzően nyílt téren történnek, és sok embert megmozgatnak, így elkerülhetetlenül hatással vannak a közösség moráljára, értékrendszerére is. A helyi romák és a magyarok vagy hatósági szervek közötti verekedések említése azokon a településeken fordult elő, ahol kifejezetten rossz a magyar–roma viszony. Öt telepen említették az emberek a verekedések kapcsán a helyi magyarokkal vagy a hatósági szervvel való összetűzést.

A családon belüli erőszakra négy helyen tettek célzást. Azokon a szegregált telepeken, ahol a családi erőszakra annak ellenére beszéltek, hogy az egyértelműen tabu, az összetartás szinte teljes hiánya, illetve az átlagos mértéket meghaladó erőszak jelenléte jellemző.

Bűnelkövetés és annak megítélése

A bűnelkövetés fogalmán a kutatásba vont emberek mindenekelőtt a vagyoni elleni bűncselekmények megvalósítását értik. A garázdaságot és a súlyos testi sértést jellemzően nem tekintik bűncselekménynek. Ennek oka, hogy a verekedés, verés mint konfliktusmegoldási technika, gyakori. Megszokott, hogy a problémákat, ellentéteket, vitás kérdéseket verekedés követi és zárja le. A problémákat személyesen, egymás között intézik el, „illetéktelen kívülálló” nélkül.³⁵

³⁵ Mindez jellemző az összes mélyszegénységben kirekesztetten élő embercsoportra, például a mexikói nyomornegyedet vizsgálva Oscar Lewis éppúgy szembesült ezzel a jelenséggel, ahogyan Kenneth B. Clark a harlemi gettóban, de még számtalan párhuzamot lehet találni mind a nemzetközi, mind pedig a hazai szakirodalomban. Lewis, O.: Sanchez gyermekei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968; Clark, K. B.: i. m.

Ez fontos hozzáállás, amely legitimálja a verekedést a rendőrségen való bejelentéssel, feljelentéssel szemben. A rendőrségi feljelentést egyértelműen gyáva-ságként és árulásként értelmezik.

A vizsgált települések és az ott élő roma emberek között azonban jelentős különbségek vannak a tekintetben, mennyire fogadják el és alkalmazzák a nyílt agressziót egymás ellen. A garázdaság a verekedés és sokszor a mulatozás velejárója, és szintén nem a bűncselekmény kategóriájába sorolandóként beszélnek a rongálásokról. Az azonban megfigyelhető, hogy minél kevésbé jellemző egy szegregált telepre az agresszió és a nyílt téri verekedés, annál inkább fogalmazódik meg bűncselekményként a rongálás és a testi sértés.

A lopás az elmondások szerint gyakori. Vannak olyan települések, amelyekben a vagyonszerzés efféle módja valóban és egymás között is elfogadottabban jellemző. Ennek igazolása a következő logikai sor: a segélyekből nem lehet megélni, munkalehetőség nincs. A magyarok³⁶ nem adnak munkát, vagy ha igen, akkor az többnyire megalázó és méltatlan, olyan, amit senki más nem végezne el, és amit nem fizetnek meg kellően. Az önkormányzat a romáknak járó segélyeket, pénzeket eltulajdonítja, a roma embert diszkrimináció éri a munkaerőpiacon, az iskolában és mindenütt. Elutasítják, elnyomják. Mit tehet akkor az ember? Lop. Azért is, mert éhes, szomjas, és azért is, hogy megfizessen az indokolatlan vagy igazságtalan ellenállásért és távolságtartásért, amelyet érzékel.³⁷ Akik elzárkóznak a lopástól mint szerzési módtól, azok élesen elhatárolódnak azoktól, akik rákényszerülnek vagy megengedhetőnek tartják. Ez az a cselekedet, amelynek megtétele vagy nem megtétele valóban kettéosztja a szegregáltan élőket.

A félelem és elkeseredettség érzései mint veszélyeztető faktorok

Az indulatok és érzelmek jól azonosíthatóan meghatározott témákhoz köthetők. A félelemérzet a verekedésről: a családok, szomszédok, az ivócimborák, a kamatos pénz behajtói, vagy a családtagok közötti nyílt agresszióról és harcokról beszélve bukkan elő jellemzően. A félelem érzésével együtt járó második témakör a magyar–roma viszony, a harmadik pedig az önkormányzat. Az utóbbi a függőségi viszony miatt vált ki olykor félelmet az emberekből. A helyi

³⁶ Ahogyan az interjúalanyok beszélnek a helyi és nem helybeli nem romákról.

³⁷ Az interjúk egy részében megfogalmazódó logikai lánccolat a lopás elkerülhetlenségének magyarázataként.

magyar lakosság a potenciális munkaadó, és olykor a vásárló szerepét tölti be, így szintén függő helyzetet jelent a mélyszegénységben tengődő romák számára. Ennél jelentősebb tényező a nem romákkal kapcsolatos félelemérzet kialakulásában a Magyar Gárda Egyesület³⁸ szervezésében zajló, megfélemlítést kiváltó felvonulások sora.

Az elkeseredettség a nyomorúságról, az éhezésről, ugyanilyen nagymértékben a verekedésekről, a munkalehetőségekről beszélve, illetve a nem roma-roma viszonyról való diskurzusban mutatható ki. Ezek azok a témakörök, amelyekre azért reagálnak érzékenyebben az emberek, mert a mindennapi problémáik leghangsúlyosabb része ezekből fakad: 1) a szegénység; 2) az erőszak; 3) egy jobb élet reményének teljes hiánya; és 4) a többségi társadalomból való kirekesztettség érzése. Mindezek a tényezők folyamatosan és kölcsönösen hatnak egymásra, így spirálszerűen mélyítik a problémákat.

Összességében a leghevesebb érzelmeket az emberekből a verekedés témaköre váltotta ki, ezt követte a nyomorról és éhezésről való beszéd. Az indulatoktól fűtött harmadik témakör a nem roma-roma viszony volt.³⁹ Mindez azért rendkívül fontos tény, mert a szegregált telepeken élő romáknak felszínes a kapcsolatuk a nem romákkal, vagyis a mindennapi életnek csak áttételesen és közvetetten része, ellentétben az első két témakörrel. Ha megnézzük azokat a témaköröket, amelyekhez a legerőteljesebb érzés, indulat társult, azt láthatjuk, hogy az első két probléma merőben eltér a harmadiktól aszerint, hogy milyen szerves része a mindennapoknak: az emberek életének meghatározó momentuma a verekedés, amely mind a személyes, mind a környezetükben élők konfliktusaiban jelentkezik. A szegénység szintén folyamatosan jelenlévő állapot, amitől nem lehet elvonatkoztatni. A magyar-roma viszony azonban nem sorolható ebbe a kategóriába. Mégis, az erőszak és nélkülözés után a vizsgált szegregáltan élő roma lakosság körében a harmadik legfájóbb pont a kirekesztettség, a diszkrimináció, amely így meghatározza a választott túlélési stratégiáikat és mentalitásukat.

³⁸ Azóta Új Magyar Gárda Mozgalom néven újjáalakult.

³⁹ Az interjúalanyok a magyarokról beszélve rendszeresen elkülönítették az önkormányzat dolgozóit, a helyi lakosokat és a gárdistákat, és a magyarokkal való viszonyon mindenekelőtt a helyi lakossággal való kapcsolatukat értették. A magyar-roma viszonyról való vélekedésekben kétségtelenül fontos a média szerepe is. A helyi magyar lakossággal ritkán van személyes kapcsolatuk. Tapasztalják azonban az elhúzódot, a megvetést és a gyanakvást a magyarok részéről, és mindezek nagyon mély nyomokat hagynak bennük.

A nyomor és a kriminalizálódás veszélyei közötti összefüggés

Összehasonlítva és a nyomormutató szerint sorba állítva a telepeket kirajzolódik, mely vizsgált tényezők járnak együtt.

Egy telep szegénységének mértéke egyenes arányban áll azzal, amilyen mértékben a helyiek az erőszakra, agresszióra és a verekedések okozta problémákra panaszkodnak. Vagyis minél szegényebb egy telep, annál jellemzőbb az erőszakosság, a verekedések. Ugyanez mondható el, ha azt vizsgáljuk, hogyan változik az elmondások szerinti lopások gyakorisága. A lopás, illetve az ebből adódó konfliktusokra hivatkozás a legnagyobb nyomorban élők telepén jellemzőbb, és fordítva: minél alacsonyabb egy telep nyomormutatója, annál kevésbé jellemző rá, hogy az emberek lopásra panaszkodnak. Azokra a telepekre, amelyeken az uzorakamat felvétele utáni tartozások miatt kitörő verekedéseket említettek, a telepek átlagánál nagyobb nyomor és szegénység jellemző. Egyértelműen látszik tehát, hogy a deviancia előfordulási gyakorisága a szegénység mértékének növekedésével párhuzamosan emelkedik.

A közösségi összetartást megvizsgálva hasonló módon nem meglepő együtt járást találhatunk: minél inkább mondják a telepen élők, hogy van összetartás, annál kevésbé jellemző a szélsőséges nyomor, és fordítva: minél szegényebb egy telep, annál kevésbé jellemző az összetartás a közösségen belül. Az előzetes feltételezéssel ellentétben azonban az, hogy a telepen oláh-, beás vagy magyar cigányok élnek – illetve hogy beszélnek-e lovári vagy beás nyelven, vagy csak magyarul –, nincs összefüggésben azzal, mennyire összetartó egy-egy telepi közösség, és a nyomor szintjétől is független az, milyen csoportba sorolhatók az ott élő romák.

Összegzés

A jelen kutatás eredményei egybecsengenek a korábbi kutatási eredményekkel és elméletekkel: a mélyszegénységből és kirekesztettségből fakadó lélektani és fizikai tényezők – sok más deviancia mellett – a kriminalizálódás veszélyét is felerősítik.

A „gettólét” során a biológiai szükségletek kielégíthetlensége, a kirekesztettség és a feleslegesség érzése súlyos frusztrációt gerjeszt, és jelentős sérüléseket okoz az érintettek személyiségében. Az agresszió mértéke, a tudatmódosító

szerek használata, és általánosságban a különböző devianciák előfordulásának gyakorisága ijesztő méreteket ölthet. Azok az eszközök, amelyeket az ilyen körülmények közé kényszerített emberek a hétköznapiakban megküzdési stratégiaként, megoldási sémaként és konfliktuskezelési módokként alkalmaznak, behatárolják annak módját, ahogyan megkísérik saját céljaik elérését. A hibás stratégiák pedig – a céltől függetlenül – gyakrabban formálódnak olyan viselkedésmódozókká, amelyek hatására sokszorosára nő a kriminalizálódás esélye.

A szegregált telepi élet vizsgálata éles kontraszttal világít rá arra, hogy súlyosak és kezeletlenek azok a problémák, amelyek cigány emberek megélhetési vagy éppen szervezett jellegű bűnözésben való részvételéhez vezetnek. Az előítéletes attitűd jelentős erősödése is azt jelzi, hogy a romák helyzete az elmúlt húsz évben sokat romlott. A fokozódó feszültség és félelem légkörében növekszik az etnikai indulat és az óhaj, hogy a probléma kezelését a büntetések szigorítása és a rendvédelmi szervek jogosítványainak szélesítése jelentse.

Jó ideje véres társadalmi ütközések időzített bombáján ülünk. Beláthatatlan következményekkel járhat, ha ezt nem hatástalanítjuk idejében, vagyis nem törekszünk a jelenségek mögötti valódi problémák rendezésére vagy enyhítésére. A szubjektív észleléseken alapuló javaslatoktól és intézkedésektől a rendvédelem területén sem várható hatékonyságjavulás. A tragédiák megelőzését elősegítő felelős büntetőpolitikához a valós helyzetet feltáró kutatásokra és az ezek eredményeinek elemzésén nyugvó hatásos intervencióra lenne szükség.

Melléklet

1. számú táblázat: Az ismertté vált bűncselekmények száma

Év	Összes bűncselekmény száma	Változás az előző évhez képest (%)	100 000 lakosra jutó bűncselekmények száma
1968	118 254	–	–
1978	126 907	–	–
1988	185 344	–	1748
1989	225 393	121,6	2129
1990	341 061	151,3	3287
1991	440 370	129,1	4253
1998	600 621		5926
2002	420 782**		4135
2003	413 343	98,2	4075
2004	418 883	101,3	4140
2005	436 522	104,2	4323
2006	425 941	97,6	4227
2007	426 914	n.sz.v.*	4241
2008	408 407	95,9	4066
2009	394 034	96,5	3928

* nincs szignifikáns változás

** 70% 1998-hoz képest, vagyis 30%-os a csökkenés

2. számú táblázat: Az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények száma

Év	Erőszakos bűncselekmények száma	Változás (%)	100 000 lakosra jut
1988	16 283		153,6
1989	17 043		161,0
1990	20 383		196,5
1991	23 078		222,9
1992	24 504		237,0
1993	24 574		238,3
1994	26 012		253,1
1995	25 731		251,1
1996	24 674		241,6
1997	26 987		265,2
1998	28 414	+5,3	280,3
1999	28 277	-0,5	280,2
2000	29 145	+3,0	290,2
2001	30 820	+5,7	302,1
2002	31 213	+1,3	306,8
2003	31 484	+0,9	310,4
2004	33 364	+6,0	329,8
2005	32 760	-1,9	324,4
2006	29 728	-9,3	295,0
2007	29 645	-0,3	294,5
2008	32 995	+11,3	328,5
2009	32 349	-2,0	322,5

3. számú táblázat: A befejezett szándékos emberölések száma

Év	Emberölések száma	Változás (%)
2003	228	
2004	209	-8,4
2005	164	-21,4
2006	174	+0,6
2007	154	-11,5
2008	147	-4,6
2009	138	-6,1

4. számú táblázat: A telepek legfőbb jellemzői a fontosabb vizsgált változók szerint*

Telepek	Nyomor mértéke (1-10)	Telep elkülönültsége	Közösségi összetartás	Milyen cigány-csoport él a telepen	Szeretnek-e a telepen élni	Lopás jellemző	Erőszakosság
1.	3	nem különül el szervesen	van	beás	igen	nem	nem jellemző
2.	4	különálló	van	magyar, oláh	igen	nem	nem jellemző
3.	4	nem különül el szervesen	gyenge	magyar, oláh	igen	nem	nem jellemző
4.	5	romák által lakott község	van	beás	igen	nem	nem jellemző
5.	5	különálló	gyenge	beás, magyar, oláh	nem	igen	jellemző
6.	5	különálló	van	oláh	is-is	nem	jellemző
7.	5	nem különül el szervesen	gyenge	magyar, oláh	is-is	nem	nem jellemző
8.	6	különálló	gyenge	magyar	nem	nem	nem jellemző
9.	6	különálló	gyenge	magyar, oláh	nem	igen	jellemző
10.	7	különálló	nincs	magyar	nem	igen	jellemző
11.	7	különálló	nincs	magyar, oláh	nem	nem	jellemző
12.	8	romák által lakott község	nincs	beás	nem	igen	jellemző
13.	8	különálló	gyenge	magyar, oláh	nem	igen	jellemző
14.	9	különálló	nincs	beás	nem	igen	jellemző

* A telepek, települések jellemzőinek rövid leírása az *Élet a reményen túl* című kutatási zárójelentésben olvasható. Solt Á. (2009): i. m.

Irodalom

Andorka R. (1992): *Társadalmi változások és társadalmi problémák 1940–1990.* Statisztikai Szemle, 4–5. szám

Az anómia elterjedtsége és a normaszegés elfogadottsága három visegrádi országban: Magyarország, Csehország és Lengyelország. Kelet-közép-európai összehasonlítás. (2001) A Central European Opinion Research Group (CEORG) havi rendszeres közvéleménykutatása, február. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a552.pdf>

Bakó B. (szerk.) (2003): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest

Bakó B. (2007): *Cigány módra – magyar módra. Együttélési viszonyok egy mikroközösség sztereotípiatörténeteim át.* In: **Bakó B. – Papp R. – Szarka L. (szerk.):** *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák.* Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve. Balassi Kiadó, Budapest, 36–64. o. [Tér és terep 5.]

Bakó B. – Papp R. – Szarka L. (szerk.) (2007): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák. Tér és terep 5.* Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve. Balassi Kiadó, Budapest, 2007

Bart A. (2001): *Szegénység, etnicitás és társadalmi nemek a kelet-európai átmenetben.* Recenzió **Emigh, R. J. – Szelényi, I. (eds.):** *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition.* Prager Publishers, Westport London című könyvről.

Barth, F. (1969): *Ethnic groups and boundaries.* University Press, Oslo

Bass L. – Darvas Á. – Dögei I. – Ferge Zs. – Tausz K. (2007): *A szegénység és kirekesztés változása.* ELTE–TÁTK kutatási jelentés. ELTE Szegénységkutató Központ, Budapest

Bárd P. (2009): *A cigánybűnözés fogalmának értelmezhetetlenségéről.* Rendészeti Szemle, 12. szám

Bourdieu, P. (1998): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke.* In: **Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.):** *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Aula Kiadó, Budapest

Clark, K. B. (2008): *Fekete gettó: a hatalom dilemmái.* Educatio Kht., Budapest

Diósi Á. (1990): *Szűz Mária zsebkendője.* Kozmosz Kiadó, Budapest

Džambazović, R. – Martina, J. (2003): *A romák társadalmi kirekesztettsége és szegénysége Szlovákiában.* http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web11_09_juraskova.pdf

Fábián Z. – Sik E. (1996): *Előítéletesség és tekintélyelvűség.* In: **Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.):** *Társadalmi Ríport 1996.* Tárki, Budapest, 381–413. o.

Ferge Zs. – Darvas Á. – Tausz K. (2002): *Társadalmi védelem, kirekesztés és szegénység Magyarországon.* Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, Közép- és Kelet-Európai Iroda, Budapest

Ferge Zs. (2003): *Kétsebességű Magyarország.* ELTE–TÁTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék, Budapest

Fleck G. – Orsós J. – Virág T. (1999): *Megélhetési stratégiák a partosi beás közösségben.* Régió, 1. szám

- Gans, H. J. (1993):** *From 'Underclass' to 'Undercaste': Some Observations About the Future of the Post-Industrial Economy and its Major Victims.* Columbia University, New York
- Glaser, B. – Strauss, A. (1969):** *The discovery of grounded theory.* Aldine, Chicago
- Gönczöl K. (2009):** *Veszélyeztetők és veszélyeztetettek a jelenkori kapitalizmusban.* In: **Németh Zs. (szerk.):** *Írások Tauber István emlékére.* Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest
- Grounded Theory Online Forums and Seminars.* <http://groundedtheory.com/dcforum/genral>.
- Havasi É. (2002):** *Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon.* [Poverty and Exclusion in Contemporary Hungary]. Szociológiai Szemle, 4. szám
- Horváth K. (2002):** „*Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást!*” *Epizódok egy falusi magyar cigányközösség életéből.* Antropológiai esettanulmány. In: **Kovács N. – Szarka L. (szerk.):** *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 241–325. o.
- Janky B. – Lengyel G. (2004):** *A magyarországi cigányság 1971–2003.* MTA KI-Gondolat Kiadó, Budapest
- Kemény I. – Havas G. (1996):** *Cigánynak lenni.* In: **Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.):** i. m. 352–380. o.
- Kemény I. (szerk.) (1999):** *A magyarországi romák.* Press Publica, Budapest
- Kemény I. – Janky B. – Lengyel G. (2004):** *A magyarországi cigányság 1971–2003.* Budapest
- Kertesi G. (2005):** *A társadalom peremén.* Osiris Kiadó, Budapest
- Kopp M. – Skrabski Á. – Lőke J. – Szedmák S. (1996):** *A magyar lelkiállapot az átalakuló magyar társadalomban.* Századvég Kiadó, 2. szám
- Ladányi J. – Szelényi I. (2004):** *A kirekesztettség változó formái.* Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek
- Lewis, O. (1968):** *Sanchez gyermekei.* Európa Könyvkiadó, Budapest
- Prónai Cs. (1995):** *Cigánykutatás és kulturális antropológia.* ELTE–CSVMTKF, Budapest–Kaposvár
- Rostás-Farkas Gy. – Karsai E. (1990):** *A cigányok hiedelemvilága.* Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs
- Solt Á. (2006):** *Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek-és ifjúkorban. Szociokulturális háttér-viszonyok.* BMK Füzetek 19., Budapest
- Solt Á. (2009):** *Az emberkereskedelem áldozatait segítő intézményrendszer működési jellemzői.* In: **Gyurkó Sz. – Virág Gy. (szerk.):** *Emberpiac: a Magyarországot érintő nemzetközi emberkereskedelem társadalmi, kriminológiai jellemzői.* Eszter Alapítvány, Budapest
- Solt Á. (2009):** *Élet a reményen túl. Szegregált telepen élők mentalitásvizsgálata.* Kézirat, Budapest http://www.okri.hu/images/stories/pdf_files/sa_szegreg_2009.pdf
- Spéder Zs. – Paksi B. – Elekes Zs. (1998):** *Anómia és elégedettség a 90-es évek elején.* In: **Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.):** *Társadalmi riport 1998.* Tárki, Budapest

- Stewart, M. (1994):** *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon.* T-Twins Kiadó–MTA Szociológiai intézet–Max Weber Alapítvány, Budapest
- Sutton, J. R. (2004):** *The Political Economy of Imprisonment in Affluent Western Democracies 1960–1990.* American Sociological Review, no. 69.
- Szalai J. (2002):** *A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországnán.* Szociológiai Szemle, 4. szám
- Szuhay P. (1997):** *Akiket cigányoknak neveznek – akik magukat romának, muzsikusnak vagy beásnak mondják.* Magyar Tudomány, 6. szám
- Szuhay P. (1999):** *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája.* Panoráma Kiadó, Budapest
- Tamás E. – Révész T. (1977):** *Búcsú a cigányteleptől.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Tauber I. (1993):** *Cigányság, társadalmi beilleszkedés, társadalmi problémák.* Főiskolai Figyelő, 2. szám
- Törzsök E. – Paskó I. – Zolnay J. (szerk.) (2008):** *Cigánynak lenni Magyarországon.* Jelentés 2007. EÖKIK, Budapest